

Tarih Okulu
Ocak-Nisan 2010
Sayı VI, 95-123.

PSİKOTARİH: TEORİ VE PRATİK*

Richard W. NOLAND
Çeviren: Mustafa ALİCAN**

Bazılarına göre soru şudur: Tarih nedir? Buradaki soru ise, daha sınırlı da olsa birincisinden kolay değildir: Psikotarih nedir? Bir taraftan, bunun açık bir soru olmadığına kuşku yoktur. Kesin olan bir şey var ki, psikotarih, basitçe, tarih ile psikolojinin, su götürmez entelektüel ve akademik amaçlar için güçlerini birleştirmeleri ile meydana gelmiş olan disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak görülmektedir. Öte yandan, sorun her halükarda kaçınılmazdır. Psikotarih, yeni bir önemli çalışma alanını tanımlamak için kullanılmakta olan bir moda terim olabilir. Fakat aynı zamanda, her zaman farklı anlamları olan ve herhangi bir akademisyenin ona verdiği anlamla kullanılabilen de bir terimdir.¹ Bu yüzden, birçok insan psikotarihe atıfta bulunurken onun ne olduğu konusunda oldukça emin olsa da –sanki psikotarih gerçekten de iyi tanımlanmış, teori ve pratiği üzerinde genel anlamda mutabakata varılmış gibi- gerçek, psikotarihsel olmakla etiketlenen çalışmaların neredeyse sayısız çeşitlilikte yaklaşım ve amaca sahip olduğudur.

Teorik olarak psikolojik tarih incelemesi, birçok farklı psikoloji kuramından herhangi birinin (ya da bu kuramların herhangi bir kombinasyonunun) tarihsel analiz amacıyla kullanılması anlamına gelebilir. Şüphesiz, psikotarihin ana hattı psikanalitik yönelimlidir. Fakat neo-

* Richard W. Noland, "Psychohistory, Theory and Practice," *The Massachusetts Review*, C. 18, S. 2 (Yaz, 1977), ss. 295-322.

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı. E-Posta: alicanmustafa@gmail.com

¹ Robert Jay Lifton'a göre, "psikotarih" terimi, ilk kez Erik H. Erikson tarafından değil, muhtemelen Isaac Asimov tarafından kullanılmıştır. Asimov, bilimkurgu üçlemesi *Foundation* (1951)'in birinci cildinin ilk bölümünde, psikotarihçi dediği, geleceği mutlak olarak doğru bir şekilde öngöreceği bir matematik bilimini hedefleyen bir grup insanı anlatır. Psikotarihçilerin çoğuna göre, bu tür bir tanımlama kabul edilemez. Bakınız: Robert Jay Lifton ve Eric Olson, editörler, *Explorations in Psychohistory: The Wellfleet Papers* (New York, 1974), s. 17.

Freudyenler, varoluşçu psikologlar ve Jung yanlıları (Erich Neumann'ın *Bilincin Tarihi ve Kökenleri* adlı eseri en nihayetinde bir tür psikotarihtir) da tarihsel araştırma ve yorumlama ile ilgilenmişlerdir. Hatta psikanalitik yönelimli psikotarih, muayyen bir yazarın anladığı ve uyguladığı Freudyen teoriyi içeren özgül biçime göre değişir.² Bu değişim, başka bir soruna daha yol açar: Freudyen teorinin bütünüyle ya da kısmen tarih yazımına uygunluğu. Ve bu problem, sonrasında, akademik bir disiplin ya da alt-disiplin olarak psikotarihin amaçlarını sorun haline getirir. Bu makalenin kalan kısmında, bu yüzden, sırasıyla bu sorunları inceleyeceğim –ilk olarak, tarih ve psikanaliz arasındaki ilişki ve ikinci olarak, psikanalizin tarih yazımındaki kullanımları (ya da kötüye kullanımları). Sonra söz konusu tarzın özgül bir yeni örneğini ele alacağım. Son olarak, gelişmekte olan disiplinlerarası bir alan olarak psikotarihin doğası ile ilgili bazı genel gözlemlerle çalışmayı sonlandıracağım.

I

Çoğu kişi için psikotarih, yalnızca psikoloji ve tarih değil, aynı zamanda psikanaliz ve tarih anlamına gelir. Psikotarih pratisyenleri için bu yalnızca bir gerçek değil, aynı zamanda arzu edilen ve kaçınılmaz olan bir gerçektir. Kaçınılmaz ya da değil, bu bir gerçektir. Freud'dan Erikson, Robert Jay Lifton, Robert Coles, Fawn M. Brodie ve Bruce Mazlish'e kadar, psikotarihe, psikanalistler ya da psikanalitik yönelimli tarihçiler ve sosyal bilimciler tarafından hükmedilmiştir. Bundan dolayı, Mazlish'in, psikotarihi, "id'in yanında ego ve süperego faktörlerine de göndermede bulunup savunma ve uyum mekanizmalarına özel önem atfeden bir tür psikanalitik teorinin belirli tarihsel figürlere olduğu kadar genel anlamıyla tarihe de uygulanması" şeklinde tanımlaması şaşkıncı değildir. Ayrıca psikotarihin "tarihi psikanalize uygulamaya –bu, psikanalitik kavramları tarihsel değişimin ışığında yeniden incelemektir- çalışması da" eşit derecede önemlidir.³ Bir başka deyişle psikotarih, psikanaliz ve tarih arasında olan ve her iki disiplinin de kendisinden yarar sağladığı –tarihin, tarihsel veriye psikolojik bir boyutun eklenmesiyle;

² Psikotarihsel teori ve pratik örnekleri için bakınız: *Psychoanalysis and History*, ed. Bruce Mazlish (New York, 1971 –gözden geçirilmiş baskı); ve *The Psychoanalytic Interpretation of History*, ed. Benjamin B. Wolman (New York, 1973).

³ Bruce Mazlish, *In Search of Nixon: A Psychohistorical Inquiry* (Baltimore, 1973), s. 151.

psikanalizin de, somut tarihsel verinin insan davranışının genel kurallarına eklenmesiyle- bir diyalogdur.

Ayrıca, Hans Meyerhoff'un ikna edici bir biçimde savunduğu gibi, psikanalizin kendisi bizzat tarihseldir.⁴ O, diğer psikolojilerden farklı olarak, insan davranışını incelerken, "hastanın tarihini bildiğimiz zaman, kendisini de biliriz" düşüncesi ile temellenen tarihsel bir metot kullanır. Üstelik psikanalitik kavramlar, evrimsel ya da gelişimsel olduklarından dolayı tarihseldirler. Son olarak, psikanalizin temel tasarısı –geçmişin şimdide keşfi- tarihseldir (ss. 5-7). Yalnızca bu üç nokta, psikanalizin tarihsel doğasını gösterir. Fakat Meyerhoff'un iddiası, bağlantıyı daha hassas bir şekilde kurar. O, insan davranışı ile ilgili herhangi bir çalışmada, onlarla ilgili iki bilgi türü ve iki açıklama biçimi olduğunu söyler. Orada, bilimsel algıdaki bir genel bilgi kavramı ve bir tarihsel algıdaki bireysel bir durumu kavrayış vardır. Psikanaliz hem bilimsel bilgiyi –insan davranışının genel bir psikolojisi olma iddiasından dolayı- hem de bağlamsal, bireysel kavrayışı –temelde tarihsel bir doğası olduğu için- içerir. Bu yüzden, Meyerhoff, şu sonuca varır: Psikanaliz "geleneksel anlamıyla bir psikolojiden çok daha derin tarihsel köklere sahiptir. O yalnızca zihinsel süreçleri ve insanın içsel hayatını incelemeyiz; ayrıca, insanın tarihsel hayatının da bir incelemesidir –toplum, politika, ekonomi, sanat, edebiyat, din ve felsefe incelemesi. Açık ki, böyle bir psikoloji, biyolojinin bir dalı ya da klinik bir bilim olmaktan daha fazlasıdır; hatta bir sosyal bilim olmaktan da öte bir şeydir. O da, tarih gibi, beşeri bilimlerin bir dalıdır" (s. 18).

Bu yalnızca retorik değildir. Meyerhoff, psikanalizin, diğer bilimlerin çoğundan farklı olarak, çifte sadakate sahip olduğunu söylemektedir. Biri, evrensel, değişmez doğa kanunları inşa etmeye yönelik geleneksel bilimsel dürtüye, diğeri ise, kendisinde gerçekten de bu tür evrensel kuralların olduğu benzersiz insani durumadır. Birincisi bilimsel, ikincisi ise hümanistiktir –bu durumda, psikanalistlerin, tarihçilerin kullandığı anlamıyla kullandıkları tarihsel olan, benzersiz "durumlara" yönelik bir kavrayışa ve yeniden inşaya yardım etmektedir. Her iki alanda da, bu kavrayış, evrensel bir kurala işaret edebilir ya da bu kurala götürebilir, fakat götürmeyebilir de. Bir vaka tarihçesi, basitçe, mutlak tarih çalışmasının tarihçi ve hedef kitlesi tarafından üzerinde ittifak

⁴ Hans Meyerhoff, "On Psychoanalysis as History," *Psychoanalysis and Psychoanalytic Review*, 49 (Yaz, 1962), 3-20. Ayrıca Stuart Hampshire'ın *Explorations in Psychohistory*, pp. 231-233'deki yorumlarına bakınız. Ve Erikson'un şu mükemmel makalesine bakınız, "The Future of the Clinical Evidence," *Insight and Responsibility* (New York, 1964), ss. 47-80.

edilmiş bir yorum olması gibi, terapist ve hasta tarafından üzerinde ittifak edilen bir yorumdur. Her iki durumda da mutlak doğrulama mümkün ya da gerekli değildir.

Bu yüzden, psikanaliz, tarih çalışmasına iki şey getirir. Psikanalizin tarihe getirdiği ilk şey, çoğu tarihinin, insan davranışı ile ilgili gözlemlerinde kullanmaya devam ettiği aşırı değişken sağduyu psikolojisinin yerine ikame etmek için insanın psikolojik tavrının sistematik, genel bir teorisidir. İkincisi, ele alınan vakaya yönelik daimi tarihsel ilgi devam ederken, vakanın içsel deneyimine odaklanma biçiminde yeni bir boyut eklemesidir. Sonuç, Mazlish'in de ileri sürdüğü gibi, her iki alanın da karşılıklı olarak birbirlerini aydınlatması ve tarih inceleme ve yazımının yeni bir biçiminin yaratılmasıdır. Fakat bu yalnızca başlangıç, yalnızca psikotarihin ne olduğunun –ya da olması gerektiğinin, çok geniş bir ifadesidir. Psikanalitik teorinin, başka bir şeyden ziyade, gerçek tarihsel metin üretmek için bu şekilde tarihe uygulanmasının zorluğu halen mevcuttur. Ortaya sıklıkla, psikotarih denilen şeyin tam anlamıyla ve gerçekten psikotarih olmadığını da gösteren başka bir sonuç çıkmaktadır. Şimdi genel olarak psikotarih başlığı altında değerlendirilse de, türe uygun geçerli örnekler olmayan çalışmalara ilişkin kısa bir değerlendirme yapmak istiyorum. Ardından, psikanalitik teorinin tarihsel analiz amacına nasıl uygun hale getirilebileceği meselesine döneceğim.

II

Robert Jay Lifton, psikotarih ile ilgili olarak –ikisi Freudyen olan, diğer ikisi de Freud'dan türetilen, ancak onun tarih görüşünden uzaklaşan, dört model ya da paradigma tanımlamıştır.⁵ O, iki Freudyen paradigmayı prehistorik ve psikopatolojik olarak işaretler. Bununla birlikte, bu iki model, çoğu kişi için psikotarihi simgeleyen şey olarak görülür. Psikotarihe karşı iyi duygular beslemeyen kişilerin çoğu, bu modellerin birine ya da diğerine (ya da her ikisine) ve –özellikle de psikopatolojik olanına düşmandırlar. Psikotarih bu iki model tarafından kontrol edildiği için bu düşmanlık açık bir biçimde anlaşılabilir. Fakat psikotarih bir süredir yeni modeller tarafından yönlendirildiği için, bu düşmanlık, modası geçmiş ve vukufsuz olduğu kadar, uzun zaman önce iskartaya çıkarılan ve düzeltilen erken dönem Freudyen kavramlara da karşıdır.

⁵ Robert Jay Lifton, "On Psychohistory," *Explorations in Psychohistory*, ss. 24-27.

Lifton'un prehistorik paradigma dediği şey, Freud'un *Totem ve Tabu*'suyla (1912-1913) başlar. Freud bu kitapta, barbarların ve nevroitiklerin yaşamları arasındaki paralellikler olarak algıladığı şey temelinde, ilkel topluluğun bir araya gelen evlatları tarafından Ödipal babanın katledilmesini içeren prehistorik bir olaydan dinin ve toplumun kökeni ile ilgili bir mit geliştirir. Bu öldürme olayını, babanın etinin yenmesi, anne ile ensest ilişki kurma ve daha sonra da, bir süre sonra enseste karşı tabuya ve ilk baba katlinin kefareti ve yâd edilmesi için düzenlenen totemik şölene yol açan her üç olayın suçluluk duygusu takip eder. Böyle, Freud'a göre, toplum ve din, günümüze kadar bütün bireysel ve toplumsal müesseselerde en derin motive edici güç olarak varlığını devam ettiren mitsel bir Ödipal cinayette başlar. Tarih boyunca yapılan her bireysel tekrar, temelde tarihsel bir gerçeğe dayanan baba katlini ve suçluluğu sembolize eder. Tarihin dinamikleri, bu kalıtsal prehistorik temaları kabullenmeye çalışmanın dinamikleridir. Örneğin, Freud'un, Yahudi kimliğinin kökenini keşfetmeye giriştiği *Musa ve Tektanrıcılık* (1939) adlı eserinde, ilk Yahudi halkının iki Musa ile ilişkisinin dinamiklerinin, *Totem ve Tabu*'nun ilkel topluluğunun dinamiklerinin bir yinelenmesini temsil ettiği açıktır.

Bu iki kitap, Freud'un bütün eserlerinin en heyecan verici olanlarıdır. Fakat tarih eserleri olarak problemlidirler. Birinci nokta, Freud'un meydana geldiğini ileri sürdüğü olaylarla ilgili herhangi bir kanıtın mevcut olmamasıdır. Diğer nokta, bu iki kitabın ardındaki dürtünün tarihsel değil tarihdışı olmasıdır. Gerçekten, Freud, bir tür mükemmel insanın ırksal kalıt yoluyla nesiller boyunca işlemeye devam eden prehistorik deneyimi ile ilgili varsayımında, çok açık bir şekilde, Jung psikolojisinin bütünüyle tarihdışı olan arketipçiliğine çok yakındır. Bu çalışmalar, en genel anlamıyla, bireysel tarihsel olgularla olabileceğinden daha fazla, tarihin anlamı ile ilgilidir. Böyle bir ilgi, Norman O. Brown'ın *Ölüme Karşı Hayat* (1959 – açıkça *Totem ve Tabu* geleneğini sürdüren bir kitap) adlı eserinin alt başlığında –“Tarihin Psikanalitik Anlamı”– açık bir biçimde görülür. Şüphesiz, Brown'ın kitabının özel vakalara –Swift ve Luther- ve özgül sosyal unsurlara –paranın doğası- ilişkin bölümleri vardır. Fakat bu bölümler, yalnızca, Brown'ın Batı deneyiminin bastırma dinamikleri ile öncelikli meşguliyeti bağlamında bütünüyle anlamlıdır. Bir başka ifadeyle, prehistorik ya da tarihsel olaylarla ilgili olsun ya da olmasın, *Totem ve Tabu* ile *Ölüme Karşı Hayat* türünden kitaplar, genel kültürel yorumun (tıpkı Freud'un 1930 tarihli kitabı *Uygarlığın Huzursuzluğu* gibi) ya da genel anlamıyla tarihten

ziyade tarih felsefesinin ürünleri olmaya eğilimlidirler.⁶ Bu, bu tür çalışmaların geçersiz ya da kurallara aykırı olduğu anlamına gelmez, fakat onlar, açıkça söylemek gerekirse, psikotarih değildir ve tarih yazımına uygulananlardan farklı bir zeminde değerlendirilmeleri gerekir. Tarih felsefesi, on dokuzuncu yüzyılın artık nispeten demode olan bir etkinliği olarak görülebilir ve kültürel teşhis, haddinden fazla kapsamlı ve geniş olabilir. Fakat her ikisinin de kendi işlevleri vardır. Bundan dolayı, söylediklerimin, bu tür çalışmaların tamamına yasak koyma önerisi olarak görülmesini istemem.

Bunun yanında, asıl zararlı olan şey, psikopatoloji çalışmalarının psikotarih kisvesine bürünmesidir. Psikanalizin diğer tüm alanlara (kuşkusuz, buna edebi eleştiri de dâhil) uygulayan ilk kişi Freud'dur. Gerçekten, psikotarih olarak adlandırılan şey, ilk olarak Freud'un bilinen (ya da bilinmeyen) eseri *Leonardo Da Vinci ve Çocukluğuna Dair Bir Anı* (1910). Onun tarihsel bir figürle ilgili diğer bir geniş kapsamlı çalışması, William C. Bullitt ile birlikte kaleme almış olduğu ve uzun süre yasaklı olan çalışması *Thomas Woodrow Wilson: Psikolojik Bir İnceleme* (1967)'dir. Fakat Schreber davası (1911) ve Dostoyevski ile ilgili makalesi (1928) de, onun psikanalizi tarihe uygulamaya yönelik ilgisinin örnekleridir. Tartışmalı doğaları ve psikotarihin sonraki gelişimindeki önemlerinden dolayı, bu çalışmalar, yalnızca Freud'un yaptığı ya da yapmadığı şeyler açısından bile çok önemlidir.

Örneğin, Leonardo ile ilgili kitabı düşünün. Bu kitaba yönelik eleştiriler, sıklıkla, Freud'un, söz konusu çalışmayı tam ölçekli bir psikanalitik biyografi ya da Leonardo'nun –sanatsal dehayı da kapsayan- kişiliğinin bir anahtarı olarak tasarladığını söylerler. Fakat Freud oldukça açık bir şekilde, “çalışmamızın amacının, Leonardo'nun seksüel hayatı ve sanatsal aktivitesindeki ketlenmişliklerin açıklanması” –genel anlamda çalışmaya yüklenenden çok daha mütevazı bir amaç, olduğunu söyler. Freud'un niyeti, Leonardo'nun hayatını tarihsel bağlamı içerisinde bütüncül bir şekilde değil, yalnızca, birbirleri ile ilişkili olarak gördüğü sanatsal ve seksüel ketlenmişlikleri açık bir şekilde anlatmaktır. Ayrıca o, Leonardo'yu bir nevrotik olarak

⁶ Herbet Marcuse'un *Eros ve Medeniyet: Freud Üzerine Felsefi Bir Soruşturma* (1955) tarih felsefesi ve kültürel teşhistir. Joel Kovel'in *Beyaz Irkçılık: Bir Psikotarih* (1970) esasen kültürel teşhistir. Elbette, insan tarihinin bütünü ya da bir kısmının anlamı hakkında geniş kültürel genellemeler yapmak amacıyla psikanalizi kullanan birçok çalışma vardır. Tamamıyla gelişigüzel bir şekilde seçilmiş örnekler olarak, Erich Fromm'un *Özgürlükten Kaçış* (1941), E. R. Dodds'un *Grekler ve Mantıksızlık* (1957) ve Richard L. Rubinstein'in *Dinsel İmgelem: Psikanaliz ve Yahudi Teolojisi Üzerine Bir İnceleme* (1968).

görmemesine rağmen, yine de bu çalışmanın bir patografi⁷ olduğuna –ki, “büyük insanların başarılarının anlaşılır kılınmasında hiçbir amaç olmadığı...” konusunda ısrarlıdır- işaret eder. Her ne kadar tarihsel bir figürden bahsetse de, (bilimsel nedenlerle olduğu gibi kişisel nedenlerle de Freud’u kesinlikle heyecanlandıran) karmaşık bir insanın hayatında karaya oturmuş olan tek bir şeyi, temel anlamda klinik bir bakış açısından inceler.⁸ Bunun nedeni “Patografi” terimidir. Leonardo ile ilgili kitap, sayısız “psikotarihsel” çalışma için model olmuşsa da, genel anlamda tanımlandığı gibi tarih olmaktan ziyade vaka tarihçesidir.

Wilson ile ilgili kitap da yine aynı şekilde klinik bir çalışmadır.⁹ Freud ile Bullitt’in (her ikisi de farklı nedenlerden dolayı, Wilson’a güçlü bir antipati beslemekteydiler) ortak çalışması olan bu eser, temel anlamda, Wilson’un kişisel psikolojik deneyiminin, sosyal hayatındaki olumsuz, yıkıcı etkilerini ispatlamaya çalışmaktadır. Tezleri basittir: Wilson, egosu, babası ile ilgili çelişkili isteklerini hiçbir zaman uzlaştırmayı başaramamış bir adamdı. Bu çelişmenin sonucu, Wilson’un erkeksi doğası (bu, onu aktif ve saldırgan olmaya yönlendiren haşin süper egosuydu) ile kadınsı doğası (bu, kendisini edilgen olarak her biçimde babasına sunma isteğiydi) arasındaki yarılmaydı. Psikiyatrinin hayatındaki bu bölünmeden ve bunu devam ettiren bastırma, özdeşlik kurma ve yüceltmeden dolayı, Wilson bütün hayatı boyunca gergin ve tatminsizdi. Üstelik bu çelişkinin dinamikleri, Wilson’un yeniyetmelik döneminde verdiği Gladstone gibi büyük bir Hıristiyan devlet adamı olma kararının; Princeton Rektörü, New Jersey Valisi ve Birleşik Devletler Başkanı olarak imza attığı politikaların ve faaliyetlerin; kendisinden yaşlı ve genç erkeklerle olan ilişkilerindeki durumunun ve Freud ile Bullitt’in bütünüyle olumsuz ve saldırgan olarak gördükleri, Versailles’daki mutlak adalet barışında doruk noktasına ulaşan dış politikasının ardındaki belirleyici gücü.

⁷ Genellikle bir hekim tarafından yapılan ve hastalığın, tarihsel bir kişi ya da grubun hayatı ve çalışmaları üzerindeki olası etki ve sonuçlarını inceleyen geriye dönük çalışma. Ç.N.

⁸ Leonardo’nun Freud için bilinçdışı önemi ile ilgili olarak bakınız: Jack J. Spector, *The Aesthetics of Freud: A Study in Psychoanalysis and Art* (New York, 1974), ss. 54-64.

⁹ Schreber vakasının da bir vaka tarihçesi olduğu gerçeğini geçiyorum. Hatta Dostoyevski ile ilgili makale de tarihsel ya da edebi olmaktan ziyade klinik bir çalışmadır. Çünkü Freud’un bu makaledeki başlıca ilgisi, Dostoyevski’nin suçluluk duygusu ile ilgili kişisel deneyimini, bu suçluluk duygusunun, onun epilepsisi ve Ödipal problemleri ile ilişkisini ve son olarak da bu duygunun, onun edebi çalışmalarında baskın bir tema olarak ortaya çıkışını açıklamaktır. Bu çalışma psikolojik analizdir –ebedi eleştiri değil (aynı durum, Freud tarafından 1900-1915 yılları arasında üretilen sözde edebi makaleler için de geçerlidir).

Bunun oldukça eksik bir özet olduğunu biliyorum, fakat yalnızca, Freud ile Bullitt'e ait olan kitabın temel ilgisinin, Wilson'un psikolojik –özellikle, onun babası ile arasındaki Ödipal ilişkinin belirleyici etkisi ile ilgili deneyiminin, kendisini toplumsal aktivitelerde görünür kılan bir deneyim olduğunu vurgulamak istiyorum. Kitapta bu toplumsal aktivitelerle ilgili hayli malzeme bulunsa da (örneğin, Versailles Antlaşması sırasında yaşananlar), bu malzeme, hâlihazırda, Wilson'un kendi çıkarı için değil, çelişkili karakterinin bulunduğu yolu çizmek için, onun, insanlar ve sosyal olaylar ile ilgili algısını ve politikasını belirlemiştir ve bundan dolayı da, yirminci yüzyıl Batı insanının kaderini şekillendirmesine yardım etmiştir.

Böyle bir çalışmanın sorunu nedir? Neredeyse herkes tarafından neden kınanmıştır? İlk olarak, kitabın yazarlarından biri Freud'dur. Bundan dolayı, eserin zayıf noktaları, her iki grubun tepkilerinden de görebileceğimiz gibi, Freud'un hayranlarını hayal kırıklığına uğratmış, karşıtlarının iddialarını tasdik etmiştir. Öte yandan, Wilson'un bütünüyle olumsuz bir şekilde değerlendirilmesi kitabı istila etmiştir. Wilson'un yapmış olduğu hiçbir şeyin Freud ile Bullitt'i hoşnut edemediği görülmektedir. Psikopatolojinin, yerleşik bir önyargıyı içerdiğine –sağlıktan ziyade hastalığı, güçten ziyade zayıflığı irdelediğine, kuşku yoktur. Bu önyargı, yazarlar tarafından beslenen antipati ile birleşmiş ve çirkin sonuç kaçınılmaz olmuştur. Tarihçilerin haklı olarak reddettikleri psikotarihin büyük bir kısmı, bilimsel nesnellik ve anlayış izlenimi bırakmak için klinik psikopatoloji jargonu kullanılarak tarihsel bir figüre yöneltilen bir tür saldırıdır. Yine de, bu gerçeği tamamıyla orantısız bir biçimde abartmak mümkündür. Psikopatolog, tarihsel bir figüre saldırı düzenleyen bir başka yazarın gereksinmediği bir tarafsızlık için mutlak anlamda tembihlenmiş değildir. Bir türün ya da diğerinin tartışmalı çalışmaları, en az dalkavukça ya da tarafsız olanlar kadar sık ortaya çıkarlar. Freud ile Bullitt'in Wilson'dan hoşlanmadıkları gerçeği ve bu antipatiyi açıklamak için psikopatolojiyi kullanmaları Wilson ile ilgili kitaplarının değerini düşürebilir, fakat bu, psikotarih yapmanın temeli olarak böyle bir yaklaşımı kullanmanın esas problemine işaret etmez.

Temel problem, vaka tarihçesi ile tarihin iki farklı şey olmasıdır. Vaka tarihçesi yaklaşımı, somut ve belirli bir olay ya da bağlam ile ilişkisi noktasında tarihe paraleldir. Fakat aynı zamanda, vaka tarihçesi gerçekten de tarih değil, yalnızca bir bireyin psişik çatışmalarının tarihidir. O halde klinisyene göre, Lifton'un da dediği gibi, “tarih, bireyin psişik mücadelesinin berraklaşmasını

temsil eder....” Prehistorik modelde tarihin dinamikleri, bastırılmış olanın geri dönüşünün dinamikleridir. Bireysel psikopatolojik modelde tarihin dinamikleri, bir bireyin “tarihsel açıklama olarak berraklaşmaya” sapmasıdır.”¹⁰ Lifton’un ulaştığı sonuca göre, her iki model de tarihi yorumlar, fakat aynı zamanda ondan kaçınır. Bu, Freud ile Bullitt’in eserindeki temel teorik kusurdur. Eser, Wilson’un Ödipal problemlerinin bilinçdışı dinamiklerinin peşinden koşarken, (Wilson’un hayat döngüsünün bütün aşamalarındaki) bu problemlerin, Wilson’un ruhuna dışsal olan insanların, gerçeklerin, kurumların ve olayların baskısı altında ve bağlamında meydana geldiği gerçeğini yok sayar. Yazarların da bir yerde söylediği gibi, Wilson’un yaşamının problemi, “çevresiyle olan çatışmalarından değil, kendi karakterine içkin çatışmalardan neşet eder. O, eğer Avrupa medeniyetinin görelî özgürlüğünde yetiştirilmiş olsaydı, bu çatışmalarla yüzleşmek zorunda kalacaktı.” Şurası açıktır ki, bir kimsenin yalnızca içsel hayatıyla ilgilenen bir psikotarihçi, tarihçilerin temel malzemesi olan bu dışsal olguların tamamını göz ardı etmek zorundadır. Yine açıktır ki, vaka tarihçesi tarih olabilmesinden önce, bu dışsal unsurların tamamını nasıl dikkate alacağını öğrenmelidir. Bunu yapmak için, bütüncül bir metodolojik yönelime ve eş zamanlı olarak içsel ve dışsal gerçekliklerden söz etme görevine yeterli olacak dile de sahip olmak durumundadır.¹¹

III

Hiç kimse, psikotarihin gelişiminin gerçek bir disipline evrilmesi noktasında Erik Erikson kadar etkili olmamıştır. Lifton bu başarıyı, Erikson’un eserini, dört psikotarih paradigmasının üçüncüsü olarak sunmakla onaylar. Erikson, der, “Freudyen gelenek tarafından aydınlatılan içsel çatışma türleri” ile ilgilenmeyi sürdürmüştür, fakat o, bunun yanında, büyük insanı, “*tarihteki büyük insan*

¹⁰ “On Psychohistory,” ss. 26-27.

¹¹ Psikotarihe vaka tarihçesi yaklaşımının başka örnekleri olarak, şu çalışmaları önerebilirim: William L. Langer, *The Mind of Adolf Hitler* (New York, 1972); ve Nancy Gages Clinch, *The Kennedy Neurosis: A Psychological Portrait of An American Dynasty* (New York, 1973). Freud ve Bullitt’in çalışmasının indirgemeci klinik yaklaşımını ve jargonunu benimsemeksizin aynı psikolojik kavrayışların çoğunu içeren Wilson ile ilgili bir çalışma için bakınız: Alexander ve Juliette George, *Wilson and Colonel House: A Personality Study* (New York, 1956). Langer’in Hitler ile ilgili kitabına ek olarak, modern Almanya üzerine sayısız psikotarihsel çalışma vardır (ve onlardan bazıları, elbette, tarihsel olmaktan ziyade kliniklidir). Bakınız: Peter Loewenberg, “Psychohistorical Perspectives on Modern German History,” *The Journal of Modern History*, 47 (Sayı 2, Haziran, 1975), 229-279.

modeli olduğundan dolayı, özgül bir tarihsel bağlama” yerleştirmiştir.¹² Erikson’un psikotarihe yapmış olduğu katkının doğasını yorumlamak istiyorum. Bu yorumlama girişiminde, onun, psikotarih metodolojisi ile ilgili düşüncelerini ve mevcut psikotarihsel çalışmalarını, genel teorik pozisyonu açısından değerlendireceğim.

Erikson bir –Freud’un ilgisinin 1923’ten (*Ego ve İd*’in yayınlanma yılı) sonra kısmen idden egoya kaymasıyla gelişen bir pozisyon olan, psikanalitik ego psikologudur. Ego psikolojisinin tarihi, teorik olarak, burada üzerinde durulamayacak kadar çok karmaşıktır.¹³ Kısaca belirtmek gerekirse, ego psikolojisi, –id, süper ego ve dışsal gerçeklik arasında aracılık etmesi gereken-egonun gücünü ya da zayıflığını psişik sağlığın ya da rahatsızlığın merkezi unsuru olarak görür. Onun egonun gelişimi ile ilgilenmesi, anormal derecede normaldir. O, kendisinde gelişmenin ortaya çıktığı uyumlu ya da uyumsuz çevre ile ilgilendiği kadar, psişik çatışma ile de ilgilenir.

Erikson’un insan egosu kavramı ve bunun, insanın hayat deviniminin sekiz aşaması boyunca gelişmesinin, psikotarihçiye sunacak çok şeyi vardır.¹⁴ Epigenetik –bir diğer ifadeyle, doğumdan sonraki gelişimi, “lokomotor, duyuşal ve sosyal yeteneklerin belirlenmiş gidişatının” gelişimi olarak gören- ve bundan dolayı da, kişiliğin, “önemli bireylerin ve kurumların genişleyen çevresiyle etkileşim halinde, bunun bilincinde ve buna yönlendirilmeye teşne olan insan organizmasında önceden saptanmış adımlara göre” geliştiğini savunan bir gelişimsel yönelim önerir.¹⁵ Aşamadan aşamaya hem sürekliliği hem de süreksizliği gören ve bu şekilde her psikolojik analizde geçmişe ve şimdiye eşit derecede dikkat gerektiren bir gelişim fikrini önerir. Son olarak, bu gelişimsel süreci betimlemek için psikososyal bir söz dağarcığı –psikotarihçinin çalışması

¹² Lifton, “On Psychohistory,” s. 27 (İtalikler Lifton’a ait).

¹³ Ayrıntılı bir tartışma için bakınız: Daniel Yankelovich ve William Barrett, *Ego and Instinct: The Psychoanalytic View of Human Nature –Gözden geçirilmiş baskı* (New York, 1970), ss. 3-166; ve Gertrude ve Rubin Blanck, *Ego Psychology: Theory and Practice* (New York, 1974), ss. 19-88.

¹⁴ Erikson’un, insanın hayat devinimine dair kendi gelişimsel şemasının sunumu için bakınız: *Childhood and Society* (New York, 1963 –Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskı), ss. 48-108 ve 247-274; “Human Strength and the Cycle of Generations,” *Insight and Responsibility*, ss. 109-157; ve *Identity: Youth and Crisis* (New York, 1968), ss. 91-141. Erikson’un düşüncesine giriş için yararlı olabilecek birkaç çalışma için bakınız: Don S. Browning, *Generative Man: Psychoanalytic Perspectives* (New York, 1975), ss. 145-217; Robert Coles, *Erik H. Erikson: The Growth of His Work* (Boston, 1970); Yankelovich ve Barrett, *Ego and Instinct*, ss. 118-154.

¹⁵ Erikson, *Identity: Youth and Crisis*, s. 93.

için kesinlikle gerekli olan içsel ve dışsal gerçeklik arasındaki benzeşmelerin analizine olanak veren bir söz dağarcığı, önerir.

Müsaadenizle biraz daha spesifik olayım. Erikson'un hayat devininin ilk üç aşaması, Freud'un psikoseksüel gelişiminin üç aşamasına –oral, anal ve fallik, tekabül eder. Erikson'un yaptığı şey, Freud'un, libido organizasyonunun evrelerine yapmış olduğu vurguyu, ego organizasyonunun evrelerine (psikososyal) dönüştürmektir. Erikson, psikoseksüel alanlara ek olarak psikososyal biçimlerden söz eder. Bir alan, vücudun belirli bir bölgesidir –ağız, anüs, üreme organları-. Libido, bu alanın etrafında ardışık bir biçimde organize edilmiştir. Bir biçim, her bir alana dayanan ve ondan türeyen hareketin temel bir örneğidir. Böylece Erikson, örneğin, klasik Freudyen oral evrelere –pasif ve aktif birleşen-, psikososyal tarzlar olarak adlandırdığı oral dönem boyunca kurulan kişiler arası hareket örnekleri nosyonunu ekler. Böyle bir tarzın en basit ve en erken örneği, “verilmiş olanı, almak ve kabul etmek” anlamında *almaktır* (*Identity*, s. 99). İkinci tarz, şeyleri “daha az ya da daha çok özgürce sunulan ve verilen, sınışımaya daha az ya da daha fazla eğilimli şeyleri” *almak* ve *tutmaktır* (s. 100-101). Bu alma ve edinme tarzları, gelişen kişiliğin temel bir görünümü olarak kalırlar. Dünyada ya da dünyaya algılama, hissetme ve eyleme yolları olarak var olmaya devam ederler. Başka bir deyişle, gelişen egonun temel güdeleri karaktere, üslûba ve davranışa dönüştürdüğü tipik yollar olmayı sürdürürler. Çevre ile etkileşime girmenin tipik yolları olmayı devam ettirirler. Ve Erikson'un güven ya da güvensizliğin temel bir duyusu dediği kendilik ya da var olmanın nüfuz edici duyusu olarak varlığını sürdürürler. Güvenin güvensizliğe olan bu oranını, Erikson, oral evrenin çekirdeksel krizi olarak adlandırır –krizin buradaki anlamı “bir felaket tehdidi değil, bir dönüm noktası, hassasiyetin arttığı ve gücünü çoğalttığı zor bir dönemdir...” (s. 96).

Erikson, hayat devininin sonraki iki evresinin her birinde, alanlar, biçimler, tarzlar ve çekirdeksel büyüme krizleri saptar. Anal evre boyunca, rekabet eden iki biçim, yok etme ve koruma, “sıklıkla, erken çocuklukta yok edici organlara bağlanan özgül tatminkarlık ve inatçılıktan” türer (s. 107). Bu rekabet eden biçimler, artan kassal olgunlaşma ve gelişen cümleleştirme yetisi ile birleşerek *tutma* ve *bırakmanın* psikososyal tarzlarına yol açar. Böylece bebek, bir özerklik (özsayıyı yitirmeksizin özdenetimde bulunma duygusu) ile şüphe ve utanç duygusu (ebeveynin üstkontrolü ile birleşik özdenetim kaybı duygusu) deneyimlemeye başlar. Bundan dolayı, bu evrenin çekirdeksel büyüme krizi, özerklik ile şüphe ve utanç arasındaki orantının kurulmasıdır.

Fallik evre, Ödip kompleksi evresidir. Erikson'a göre, bu evreyi destekleyen ve çekirdeksel krizine neden olan üç faktör vardır. İlk olarak, çocuk artık daha özgürce gezinebilir ve böylece geniş çaplı, daha az sınırlandırılmış hedefler edinebilir. İkinci olarak, çocuk, dili anlamada daha iyi bir kavrayışa sahip olur, hal-hatır sorabilir, anlayabilir, yanlış anlayabilir ve daha fazlasını yapabilir. Üçüncü olarak, çocuk, bu çoğalmış hareketi ve dili, imgeleminde, çok sayıda başka rolleri denemek için kullanabilir. Bu gelişmeler, hareket ile mekana, merakın bir sonucu olarak bilinmeyene, ses ile diğer insanların kulaklarına ve zihinlerine, saldırı ile diğer bedenlere tecavüzü ve (erkek için) fallus vasıtasıyla kadın vücuduna tecavüz düşüncesini içeren tacizkâr tarza neden olur. Çocuk, bir inisiyatif –“gerçekçi bir ihtiras ve kararlılık duygusunun temeli” (s. 115)- ve vicdan duygusu –“özdenetim, özgüdüm ve kendini cezalandırmanın” içsel sesi (s. 119)- ile bu tacizkâr etkinlikten doğmalıdır. Bunun olumsuz tarafı, tasavvur edilse bile hiçbir zaman işlenmeyen suçlardan dolayı duyulan derin ve kalıcı suçluluk duygusudur. Bu yüzden, hayatın ilk üç evresinde, çocuk, mutlak anlamda kalıcı kimlik ve davranış kalıpları, mutlak anlamda kalıcı güven ve güvensizlik, özerklik ve şüphe, girişim ve suçluluk oranları geliştirir. Erikson'a göre, bu üç evrenin her biri, önceki evre ya da evrelerle fasılasız bir ilişkiye sahiptir. Ayrıca her evre, geçmiş ve şimdinin yeni bir karışımı tarafından oluşturulan, niteliksel anlamda yeni bir ego yapısına işaret eder.

Bu ilksel evreler, toplumdan topluma farklılık arz etseler de, esas itibarıyla evrensel olan temel insani duygu ve davranış kategorileri gerektirirler. Bununla birlikte, gelişim devam ederken, her yeni şimdi, giderek artan bir şekilde kültürel olarak belirlenir. Erikson'un sekiz evresinin son beşi, her insani hayatın yayıldığı tarihsel bağlamda çok derinden kaynaşmıştır. Bu evreler, okul çağını (bir endüstri duygusunu öğrenme ya da bunda başarısız olma dönemi), büyüme çağını (ego kimliği ya da kimlik karmaşıklığının zor dönemi), genç yetişkinlik çağını (tecride karşı mahremiyetin krizi dönemi), orta çağ (tembelliğe karşı olarak üretkenliği elde etmek için yapılan mücadele dönemi) ve yaşlılık çağını (bilgelik ya da bunun eksikliği, ümitsizlik duygusu dönemi) içerir. Şahsiyetin doğası, bu beş evrenin her biri esnasında, açık bir şekilde, erken dönem çocukluğun bir kalıtı olan güven-güvensizlik, özerklik-şüphe ve girişim-suçluluk oranına dayanır. Bunun yanında, kişinin var olmak durumunda olduğu özgül sosyal ve kültürel duruma dayandığı da aynı şekilde açıktır. Erikson'un ilk üç evresi psikologun, son beş evresi de tarihçinin (ve sosyal

bilimcinin) alışılmış ilgi alanı olabilir. Fakat bir bütün olarak sekiz evre, psikotarihçinin ilgi alanıdır.

Bunun, metodolojik olarak psikotarihçi için anlamı nedir? Erikson bu soru üzerinde bizzat düşünmüştür ve haklı olarak ünlü olan “Psiko-Tarihsel Kanıtın Doğası Üzerine: Gandhi’nin Peşinde”¹⁶ isimli makalesinde bu soru için bazı önemli cevaplar önermiştir. Erikson’un formüle ettiği gibi, tarihteki büyük insanın psikotarihçisi iki temel ilgiye sahip olmalıdır –[tarihteki büyük (ç.n.)] insan ve dönemi. Bu temel ilgilerin her biri için iki gerekli analiz biçimi vardır. Psikotarihçi, ilk etapta, doğal olarak, büyük insanın yetişkin hayatının bir ya da daha fazla anı ile ilgilidir. Bu anlar, kaçınılmaz olarak, hayat devriminin son beş evresinin birinde ya da diğerinde meydana gelir. Bundan dolayı, psikotarihçi, inceleme nesnesinin devam eden hayatında bir an olarak, genç erkeklik ve kadınlık, orta ya da ihtiyarlık çağı psikolojisi ile ilişki kurmaya zorunludur. Fakat Erikson’un ego psikolojisi gelişimseldir ve bütünlük, an gibi ardı ardınlık ister. Ayrıca psikotarihçi, her şimdiki anı, araştırma nesnesinin hayatının tarihinin sonucu –bunun anlamı şudur: kuşkusuz, temel ego örnekleri bebeklikte ve çocuklukta tesis edilmektedir ve bu örneklerde, iyilik ve kötülük ile ilgili olarak şimdiye kadar işlemeye devam eden sayısız çeşitlilikte yol vardır- olarak görmelidir.

Büyük insanın toplumunun hayatında var olan an ve ardı ardınlık, onun hayatındaki an ve ardı ardınlıkla ilişkilidir. Burada, kuşkusuz, merkezi olarak, ister bir toplumun hayatından soyutlanmış bir an olarak, ister özgül bir başlangıçtan şimdiye uzanan tarihsel ilerlemenin ardı ardınlığı olarak olsun, çalışması ile sosyal, politik ve kültürel bağlamı aydınlatmakla ilgilenen tarihçinin geleneksel ilgi alanındayız. Psikotarihçinin problemi, bütün bu unsurları –büyük bir insanın hayatındaki an ve ardı ardınlık, bir toplumun hayatındaki an ve ardı ardınlık, içsel deneyimi dışsal gerçeklik ile birbirine bağlayan birleşik bir yapı içinde bir araya getirmektir.¹⁷

¹⁶ İlk olarak *Daedalus*, 97 (Yaz, 1968)’da yayınlanan bu makale, daha sonra Mazlish’in editörlüğünü üstlendiği *Psychoanalysis in History* ile editörlüğünü Lifton’un yaptığı *Explorations in Psychohistory*’de ve son olarak da (“On The Nature of ‘Psycho-Historical’ Evidence” başlığı altında) Erikson’un, *Life History and the Historical Moment* adlı eserinde yeniden yayınlanmıştır.

¹⁷ Aslına bakılırsa, şeyler daha da karmaşıktır. Psikotarihçi, belirli bireylerden (ölü ya da diri) alınan kaynak malzemenin an ve ardı ardınlığını, muhtemelen, kendisinden dolayı araştırma konusunu seçmiş olduğu şeyi ve araştırma nesnesini incelediği göz ile kendi hayat tarihindeki an ve ardı ardınlığı da dikkate almalıdır. Başka bir deyişle, aktarım ve karşı-aktarım tarih yazmanın sınırları içindedir.

Birçok nedenden dolayı, bu kolay bir iş değildir. Çok az psikotarihçi, bütün olasılıklarını göz önüne alan herhangi bir yaklaşımla, Erikson'un kuramını ve yöntemini kullanabilir. Gerçekten, Erikson'un iki büyük psikotarihsel çalışması –*Genç Adam Luther: Bir Psikanaliz ve Tarih Çalışması* (1958) ve *Gandhi'nin Hakikati: Militan Pasif Direnişin Kökenleri Üzerine* (1969)- halen tarihteki-büyük-insanın psikotarihi paradigmasının, diğerlerinden kat be kat üstün olan en iyi örnekleridir. Luther ile ilgili kitabındaki bazı kısa yorumlar, Erikson'un yöntemini betimler. Onun bu kitaptaki başlangıç noktası ve temel ilgisi, Luther'in, kendisini hukuk çalışmalarından manastıra ve dinsel uğraşılara sürükleyen kimlik krizidir. Erikson'un kimlik anlayışı ve bunun ideoloji dediği şeyle ilişkisi, Luther'in içsel ve dışsal deneyimi arasında ilerleri hareket etmesine izin verir. Erikson'un dediğine göre kimlik, “çocukluk hüviyetlerinin seçici inkâr ve karşılıklı asimilasyonundan ve aslına uygun olarak içinde bir toplumun ...genç bireyi tanımladığı, onu, o olmak zorunda olan ve o olan kimse olarak kabul ettiği sürece bağlı olan değeri takdir edilmemiş yeni bir biçim içinde emilmelerinden ileri gelir.” Bir kavram olarak kimlik, zaten hem toplumu hem de bireyi kapsayan bir süreçtir. Bireysel psikoloji açısından kimlik, gençlik sonrası egonun tanımlayıcı kişiliği tarafından bütün önceki psikoseksüel, psikososyal ve bilişsel deneyime verilmiş olan ego yapısıdır. Toplum açısından kimlik, rahatlatıcı bir çevrenin ideolojisi, “katılımcılara, zaman ve mekanda, anlam ve sonlarda uyumlu, fakat sistematik olarak basitleştirilmiş bütüncül bir yönelim sağlayan ortak imajların, fikirlerin ve ideallerin uyumlu bir birliğidir.”¹⁸ Erikson, Luther ile ilgili çalışmasına, Luther'in kimlik krizi ile başlar ve Luther'in hayatının bireysel (yani psikoseksüel, psikososyal ve bilişsel) ve toplumsal (yani ailevi, sosyal, ulusal, kültürel ve dinsel) unsurlarını araştırarak ilerler. Egonun insan gelişimine merkeziliyeti ve önceki deneyime indirgenemeyen ardışık şimdilerin bir ardı ardıncılığı olarak epigenesis anlayışıyla Erikson, Luther'in erken deneyimi hakkında birkaç sonuç çıkarabilir ve her halükarda Luther'in hayatını birkaç bilinçsiz çocukluk motifine indirgemekten kaçınabilir. O, yaşam devriminin son beş evresine dair özünde kültürel olan anlayışıyla, vaka tarihçesinin, bütün tarihsel bağlamı ihmal etme hatasına düşmesini önleyebilir. Sonuç, muhtemelen, şimdiye kadar yapılmış en iyi psikotarih çalışmasıdır.¹⁹

¹⁸ *Identity: Youth and Crisis*, s. 159 ve ss. 189-190.

¹⁹ Erikson'un kimlik krizi anlayışının psikotarih için önemi ile ilgili olarak bakınız: Cushing Strout, “Ego Psychology and the Historian,” *History and Theory: Studies in the Philosophy of*

Erikson'un çalışmasını psikotarihçi için teori ve pratik bağlamında model kabul ederek şu soru ile karşılaşıyoruz: herhangi bir kimse, bu çalışmayı Erikson'a denk bir şekilde kullanabilir mi? Benim cevabım, bu çalışmanın buna elverişli olduğu yönündedir. Erikson'un yalnızca kendisinin kullanabileceği ölçüde kompleks bir sistem icat ettiğine dair iğnelemeyi kabul edemem. Psikanalitik teorinin büyük bir kısmında ustalaşmak ve bunu kullanabilmek zordur. Fakat böyle bir ustalık mümkündür. Erikson'un (ve diğerlerinin) ego psikolojisi disiplinine dayanan bir psikotarihin imkanlarından bazılarını betimlemek için, müsaadenizle, alandaki yakın tarihli bir önemli başarıya ve psikotarihin teori ve pratiğine çokça zaman ve mesai harcayan bir adamın çalışmasına yöneleceğim şimdi.

IV

Başarılı bir psikotarihsel çalışma örneği olarak, Bruce Mazlish'in *James ve John Stuart Mill: XIX. Yüzyılda Baba ve Oğul* isimli eserinden söz edeceğim. Mazlish, temel ilgi alanı zihniyet tarihi ve tarih felsefesi olan meslekten bir tarihtir.²⁰ Ayrıca psikanalitik teori konusunda en ince ayrıntısına kadar bilgi sahibi ve yeteneklidir. Mazlish, bu çifte yeteneğin bir sonucu olarak, kitabında, iki Mill'i, tam teşekküllü bir psikotarihsel doğrultuda inceler.²¹ İlk bölümlerden birinin başlığı "Babalar ve Oğullar: XIX. Yüzyıl ve Ödip Kompleksi"dir.²² Bu bölümde, Mazlish, kulağa sıkıcı derecede bilindik gelen ve karakteristik olarak indirgemeci Freudyen analizler olan genel tezini ve malzemeye yaklaşımını

History, VII (sayı 3, 1968), 281-297. Bununla birlikte, Erikson'un, Luther ile ilgili kitabında bir tür psikolojik indirgemecilikten kaçınmakta başarısız olduğuna dair Yankelovich ile Barrett tarafından *Egon and Instinct*'te yapılan aşırı derecede hoş bir tartışma için bakınız: ss. 145-150. Benim *Gandhi's Truth* ile ilgili yorumlarım için bakınız: "On Gandhi and Nonviolence," *The Massachusetts Review*, XIII (Sonbahar, 1972), 726-734.

²⁰ Şu çalışmasına bakınız: *The Riddle of History: The Great Speculators from Vico to Freud* (New York, 1966).

²¹ Daha erken döneme ait bir çalışması olan *In Search of Nixon: A Psychohistorical Inquiry*, Mazlish'in kendisinin de kabul ettiği gibi, gerçek anlamıyla tam bir psikotarih çalışması değildir. Eser, "Richard Nixon'un, öncelikli olarak, psikotarihsel kuram ve uygulama ile ilgili farkındalık tarafından biçimlenen kısa bir psikolojik anlatıdır..." Fakat, "neredeyse bütün tarihsel ve durumsal boyut ıskalanmış olduğu için" gerçek bir psikotarih değildir (s. vii). Psikanaliz, belirli bir tarihsel figüre uygulanırken, Mazlish'in tarihi psikanalize uygulayarak elde ettiği psikotarih tanımını tamamlamaz.

²² Bruce Mazlish, *James and John Stuart Mill: Father and Son in the Nineteenth Century* (New York, 1975), ss. 15-43.

saptar. Fakat en çok altı çizilmiş olan bu değildir. Mazlish, sosyal ve entelektüel değişimler ve kişisel gelişim arasındaki “benzeşmeler” dediği şeydeki bir dengeyi sürdürmek için çok sıkı çalışır. Ona göre, Ödip kompleksi, muhtemelen çoğu zaman ve yerde yalnızca büyümenin normal ve göze çarpmayan bir yönü olan evrensel gelişimsel bir deneyimdir. Psikiyatrik soru, Ödip kompleksinin neden XIX. yüzyılda belirli bir formda ve çoğu insan için sorunsal olduğudur? Bu sorunun farkında olan Mazlish, tarihsel bağlamın ve evrensel kavramın iddialarını dengelemeye çalışır. “Sürekli olarak zihinde taşınan” der, “sosyal ve entelektüel değişimlerin çok karmaşık meseleler olduğu gerçeği, kaçınılmaz bir şekilde, kişisel değişim ve dönüşümle ince bir uyum içinde ilerler, bu iki değişim tarafı arasındaki uyumu incelemeye çalışmak zorundayız” (s. 434).

Buradaki etkili sözcük “uyum”dur. Mazlish, ne karmaşık sosyal ve entelektüel değişimleri psikik çatışmaya indirgemeye, ne de geniş ölçekli sosyal ve entelektüel değişimin ağırlığındaki bireysel ikilemleri gözden kaybetmemeye kararlıdır. Ayrıca o, biyolojik, kişisel, ailevi ve sosyal deneyimin, birbirinin nedensel kaynağı olarak değil, “birbirinin eşbiçimsel dönüşümleri olduğu” olarak anlaşılması ve “hayati bir dengede korunmaları...” gerektiğinin farkındadır.²³ Bu şekilde, Ödip kompleksinin gelişimsel bir evre olarak evrensel olduğunu ve her halükarda, yine aynı şekilde, XIX. yüzyıldaki bireysel ve sosyal deneyimin çoğunluğunda bu evrenin hakim olmasından sorumlu olan dışsal gerçeklikler aradığını farz edebilir. O, tam tersinin değil de, tarihsel faktörlerin Ödip kompleksinin biçiminde ve öneminde belirleyici olduğunu ileri sürerek sonuca ulaşır. Müsaade ederseniz, bu tezin belli başlı ayrıntılarını inceleyeceğim.

Mazlish’e göre, XIX. yüzyılın başında, “John Stuart Mill, babası ve babasının kuşağı ile mukadder bir kucaklaşmaya... mahkum oldu.” Bu ilişki, hem baba hem de oğul için, “her ikisinin de kendi bireysel kişiliklerini biçimlendirmeye ya da yeniden teyit etmeye olduğu kadar, bir diğerinin varlığını tanımlamaya da çalıştığı” merkezi bir deneyimdi (s. 428). Bu aynı zamanda çok kişisel ve temsili bir sembolik ilişkiydi. Başka bir ifadeyle, bu ilişki, hem iki özgül birey için eşsiz ve aynı zamanda da, şimdi modernleşme dediğimiz geniş ölçekli sosyal dönüşüm tarafından üretilen tipik bir baba-oğul çatışmasıydı.

²³ Edgar A. Levenson, *The Fallacy of Understanding: An Inquiry into the Changing Structure of Psychoanalysis* (New York, 1972), s. 73.

Mazlish, bu sosyal dönüşümü, iki temel başlık –yapısal değişim, düşünsel değişim, altında tartışır. O, yapısal değişimle, “politik ve ekonomik veçhelerinde Demokratik ve Endüstriyel Devrimleri ya da daha geniş bir şekilde, modernleşmeyi kapsayan çifte devrimler, dediğimiz şey tarafından çevrelenen bütün hareket”i kasteder (s. 18). Bu modernleşme süreci (ilk olarak Büyük Britanya’da, daha sonra da farklı biçimlerde Batı Avrupa’nın tamamında deneyimlenmiştir), karşılıklı olarak etkileşim halinde olan birkaç faktörü içerir: genç nüfusun (25-30 yaş grubu) büyük oransal yükselişi ile oluşan 1750’den 1840’a kadar olan dönemdeki dramatik bir nüfus artışının meydana getirdiği sözde Demografik Devrim; endüstrileşme ve demokrasiye yönelik bir eğilim (hem yeni fikrinin pompalanması hem de geleneksel olmayan mesleklerin yetenekli genç insanlara açılması); kırsaldan şehre yönelik coğrafi dönüşüme eşlik eden şehirleşme ve geleneksel aile ile sosyal bağlarda görülen bir zayıflama; geniş aileden, çocuklar ve ebeveynler arasındaki duygusal bağların artmasını ve çocukların ebeveynlerini aşması fikrini temsil eden çekirdek aileye uzanan (bu konuda, halihazırda aile tarihçileri arasında büyük bir tartışma olmasına rağmen) bir değişim. Bu dönüşümler, hep birlikte, babalar ve oğulların kendilerini doğrudan rekabet içinde bulmaları olasılığını ve bundan dolayı da, tıpkı toplumsal başkaldırıları gibi, psişik olanın imkanını geliştirmişlerdir.

Mazlish, yapısal değişimlere ek olarak, düşünsel değişimlerin –özellikle günlük hayattaki ortak varsayımlar olmaya eğilimli olanların, etkisini de keşfeder. Bunlardan biri, giderek artan bir şekilde yayılan, modern insanın ve toplumun eskileri aştığını, ilerlemenin her gün daha da ötelere uzandığını ileri süren gelişim düşüncesidir. Bir diğeri ise, Baba Tanrı’yı sorgulayarak, duygunun, dinin yerini almasını bertaraf eden ve gerçek babaları balçık ayaklarla doğrudan oğulları ile yüzleşmek zorunda bırakan Darwinist Devrimdir. Üstelik Darwinizmin, Sosyal Darwinizm şeklinde, oğulların babaya karşı mücadelesini ahlaki olarak haklı göstermeye çalıştığı görülmektedir. Açıktır ki, bilinmeyen miktarda baba ve oğlu etkileyen bu tür düşünceler tarafından üretilen kültürel iklimin bulunduğu yöntemde aşırı çeşitleme olmalıdır. Mazlish, yalnızca özgül bir durumla ilgilenmekteydi. Onun baş meselesi, bu tür düşüncelerin, yalnızca, ortak bir düşünce iklimindeki önemli bir unsur olarak, kuşaklar arası çatışmalara eklenebileceğiydi. Hatta bu düşüncelerden birine –ilerleme düşüncesi- yönelik Romantik meydan okuma, kuşaklar arası gerginliğe katkı sağlamıştır. Çünkü Romantikler, bu düşünceye,

yalnızca, ilerleme düşüncesini destekleyen yeni endüstriyel toplumun en eski kurucuları arasındaki gerçek babalara saldırarak, saldırabilirlerdi.

Sonuç kaçınılmazdır: çoğu kez ailenin, sınıfın, mesleğin ve eğitimin sınırlarını aşan yapısal ve düşünsel değişimler, baba-oğul ilişkilerine bir gerginlik katmak için bir araya gelmiştir. XIX. yüzyıl, büyük sosyal değişimin kuşak çatışmasına yol açtığı ve kişisel çatışmaların, sırasıyla, “daha geniş sosyal dönüşüme şekil ve anlam verdiği” eşsiz bir Ödip çağıydı (s. 429). Mazlish, bunun gibi birkaç kuşak çatışması önermektedir. İlk isyankar oğullar (James Mill’in kuşağı), esasında nazik ve diğerlerine nazaran otoriter olmayan babalara başkaldırdılar, kendilerini otoriterleştirdiler ve yeni endüstriyel dünyanın kendilerini yetiştirmiş inşacıları oldular. Ardından, sonraki kuşağa mensup olanlar (John Stuart Mill’in kuşağı), Freud’un XIX. yüzyılın sonunda karşılaştığı ve analiz ettiği biçimiyle Ödip kompleksinin üreticileri olan yeni otoriter babalara isyan ettiler. Bundan dolayı, en azından hipotetik olarak, Freud tarafından tanımlandığı haliyle yerel, modern bir olgu olan klasik Ödip problemi, geç XIX. yüzyılın dönüşen histerisi gibi, bütünüyle ortadan kalkabilir. Böyle bir görüş, normal gelişimin bir aşaması olarak, Ödip kompleksinin evrenselliğinden kuşku duymaz. Yalnızca, bu kompleksin yaygın kolektif tutumun bir gerçeği olarak açıklanmasında, sosyal realitelerin psişik realiteler kadar önemli –hatta daha da önemli- olabileceğini savunur. Bir başka ifadeyle, metodolojik olarak ve onun tezinin doğruluğu tam anlamıyla bir tarafa, psikotarihçi için önemli nokta, Mazlish’in, analizine sosyal ve entelektüel değişimle başlaması ve psişik çatışmayı, bir başka yerden değil de onlardan türetmesidir.

Yaygın koşullar altındaki kuşak çatışması ve muazzam sosyal değişim önemlidir. Hayatlarını biçimlendirmeyi ve anlamlandırmayı uman özgül bireylerin kişisel mücadeleleri ne olacaktır? Sayısız olasılığın dışında, Mazlish, temsili olarak John Stuart Mill ve babasının durumunu tercih eder. Fakat bu iki adamın kişisel konumuna yönelik muamelesinde bile, içsel ve dışsal uygunluklar arasındaki dengesini sürdürür. İzinizle, onun, John Stuart Mill’in, bizzat Mill’in de *Otobiyografi*’sinde (1873) bu merkezi ve heyecan verici olaya göndermede bulunduğu “psikolojik krizleri” ile ilgili analizini kısaca tartışmaya açarak bu dengeyi örneklendireyim. İlk olarak, bu kriz, açık bir şekilde Ödipaldir. Bir baba figürüne yönelik fazlasıyla çelişkili duygular –bilinçsiz, güçlü bir düşmanlık ve bilinçli saygı- içermesi, Mill’in, Marmontel’in *Mémoires*’ini okuması sırasında gerçekleşen “tedavide” barizdir. Mazlish bu

kısımında, Ödipal bir karakter ile ilgili birkaç şey görür. Hayal gücü ile babasının ölümünü deneyimleyerek (burada Marmontel'in babasının yerine geçmek) Mill, babasına yönelik çelişkili ve açıklanmamış duyguları sayesinde çalışabilirdi. Babasının ölümü ile ilgili bu hayali deneyim, Mill'e, hayalen onu öldürme ve yerini alma şeklinde işleyen babası ile rekabetini kabullenme imkanı verdi. Ayrıca bu durum, ona, bir bakıma, babasının ölümünü önceden deneyimleme olanağını ve böylece, hayali bir "yas ve melankoli" dönemi vasıtasıyla, sevilen objenin kaybindan söz etme imkanını sağladı. Melankoli (Mill'in depresyon dediği), kısmen Ödipal kısmen narsistiktir. Mazlish, melankoliyi sevgi objesinin –ya da, daha ziyade, sevilen ve nefret edilen bir objenin, hayali kaybı ile üretilen bir durum olarak anlamada, Freud'un "Yas ve Melankoli"sini (1917) takip eder. Egonun, hayali kaybın etkisi altında bu obje ile tanımlanması, sevgi ve nefretin, kişinin kendi egosuna yönelmesine neden olur. Sonuç olarak kendini suçlama, değersizlik duyguları ortaya çıkar ve böylece, gerçekten de sevilen bir objeye yönelik olan suçlama, kişinin kendisine doğru yön değiştirir. Bunun tek tedavisi, Mill'in de keşfettiği gibi, zamandır.

Şimdiye kadar Mazlish, konuya, tam anlamıyla klasik psikanalitik libido kuramı açısından yaklaşmıştı. Fakat Mill'in Ödipal krizinin yeniden nüksetmesi (eski, oral bir krizinin alçak perdeden sesiyle), yalnızca başlangıçtır. Çünkü Mill, Mazlish'in de gözlemlediği gibi, yalnızca yeniden nüksetmiş bir Ödipal kriz yaşamamış, aynı zamanda bir iş ve kariyer krizi de yaşamıştı. Bu durum, bize, Mill'in psikolojik krizinin, sevilen ve nefret edilen bir objenin libidonun belirli bir kısmı ile donatıldığı eski bir gelişimsel krizin basitçe yeniden etkin hale gelmesinden daha fazlası olduğunu hatırlatır. O ayrıca bir ego –"egonun kendi acizliği ile ilgili farkındalığını ya da en azından, kendi bağımsızlığını elde etmesindeki zorluğu" içeren bir kriz- kriziydi (s. 215). Böyle bir bakış, klasik psikanalizin Ödipal ve narsistik yönelimini içerir, fakat aynı zamanda, Mill'in, babasının kusurları ve ailesi ile olan ilişkisi noktasında kendisini yeniden tanımlama ihtiyacı noktasında dürüst olan bir bilinç ile ilgili ergenlik sorununu kapsamak için bu yönelimin ötesine geçer. Sonra bu "ego" sorunu, bizi, kendisinde, ailenin de tıpkı sosyal ve entelektüel yapının değişmesi gibi değişmesinden dolayı, kuşaklar arası ilişkilerin bütünüyle sorunsallaştığı geniş yapısal ve düşünsel çerçeveye geri götürür.

Mazlish, *James ve John Stuart Mill*'de, daha sonra, yapılabildiği ölçüde psikotarih yapar. İçerik açısından, sonuç, herkesçe bilinen Mill'ler ve "sosyal değişimin temel mekanizması" (s. 429) olarak kuşak çatışmasının rolü ile ilgili

genel bir önermenin yanı sıra, kişiye özgü olanın derinleştirilmiş bir kavranışıdır. Yöntem açısından, sonuç, psikotarihçi için örnek niteliğindedir. Fred Weinstein ve Gerald M. Platt'ın yakın zamanlarda ileri sürmüş oldukları gibi, bir çalışmaya, bireysel yaşam tarihinin perspektifinden başlamaktansa sosyal dünyadaki gerçek problemlerin perspektifinden başlamak, kendisini gerçek bir psikanaliz ve tarih kaynaşımı olarak inşa etmek istediği takdirde, psikotarihin atması gereken çok önemli bir adımdır.²⁴ Bir klinisyen, bir spektrumun psişik sonunda, o noktadan hareketle açık uçlu birkaç aileye kadar uzanan sosyal, ekonomik, politik ve diğer değişkenlere yönelebilir. Fakat psikotarihçi, der Weinstein ile Platt, sosyal çatışmanın, dürtünün dışavurumundan (vaka tarihçesinin ve prehistorik paradigmalardan geleneksel tarihdışı yaklaşımı) değil, “insanların, benimsenmiş standartlara göre davranma kapasitesini etkileyen sosyal dünyadaki gerçek problemlere verilen karşılıklardan” (s. 221) kaynaklandığı fikri ile başlamalıdır. Mazlish'in yaptığı budur. Sonuç, zaman ya da mekana bağımlı olmadan oldukları şey olabilen iki evrensel modelden ziyade, özel bir tarihsel bağlamda (elbette, aynı bağlam içerisinde olabilecekleri bazı başka şeyler de varken) neyse o olabilmiş olan iki adamın portresidir.

V

Şimdiye kadar, psikotarihin çok özgül bir alan ya da yöntem olduğu açık bir biçimde anlaşılmalı olmalıdır. Psikotarih, (büyük ölçüde Erikson'a borçlu olduğumuz) sağlam bir teorik temele sahiptir ve bu teorinin, tarihsel malzemenin birkaç alanına uygulandığı bazı başarılı örneklerini ortaya koymuştur. Fakat psikotarih, asla bütünüyle başarılı ya da başarısız değildir. Bütün metodolojik problemleri çözülmüş olan bir alan olduğu da söylenemez. Psikotarihin teori ve pratiği ile ilgili tartışmamı, hem psikotarihin tartışmalı yapısının, hem de uygulanması ile ilgili zorluğun sebebi olup kalıcı olma ihtimali bulunan ve benim gözüme en önemli görünen sorunlar üzerine bir düşünme ile bitirmek istiyorum. Psikotarihçiler bu sorunların farkına varmalıdırlar, çünkü bunlar bir tür tehlike ve risk arz etmektedirler.

²⁴ “The Coming Crisis in Psychohistory,” *The Journal of Modern History*, 47 (Sayı 2, Haziran, 1975), 202-228. Bu argümanın teorik temeli ile ilgili daha geniş bir yorumlama için bakınız: Fred Weinstein ve Gerald M. Platt, *Psychoanalytic Sociology: An Essay on the Interpretation of Historical Data and the Phenomena of Collective Behavior* (Baltimore ve Londra, 1973).

İlk olarak, yorumu şekillendirmek için denetleyici bir varsayımı kabul ederek tarihsel gerçeği çarpıtma sorunu vardır. Bir teorinin kendilerine uygulanarak gerçeklerin çarpıtılması, yalnızca psikotarih için değil, çoğu alan için bir tehlikedir. Yine de böyle bir itiraz, psikotarihçi için bir dereceye kadar kafa karıştırıcı olmak durumundadır. Kuşkusuz, psikotarih yapmanın bütün meselesi, verili bir psikolojik teorinin bir tarihsel olaya ya da figüre uygulanmasıdır. Bunun böyle olması ve bu soruna verilebilecek tek gerçek cevap olarak, gerçeklerin, denetleyici teorik varsayımlar tarafından çarpıtılmaya uygun olduğu varsayımı, psikotarihinin, teoriyi gerçeklere uygulamadaki incelik ve uyumudur. Ben zaten girişimin geçerliliğini savunduğum için, bunun, teorinin gerçekleri denetleme sorununa uygun bir cevap olduğuna kuşku duymuyorum. Fakat bu cevabın, en azından iki gizli ve bütünüyle ciddi zorluk içerdiğini de kabul etmek zorundayım.

Bunlardan biri, teorinin formüle dayalı ve mekanik bir şekilde uygulanması olasılığıdır. Klasik Freudyen teori, herkesin bildiği gibi, son yetmiş yılda bir tür tarihsel (ve edebi) figürlerde, neredeyse tekdüze bir Ödip kompleksleri dizisinin kolaylıkla “keşfini” sağlamıştır. Şimdiki tehlike, üzerinde çalışılan her figürde, aynı şekilde formüle dayalı olarak kişilik probleminin keşfedilmesidir. Ya da Erikson’un sekiz evresini, muayyen bir bireyin yaşamına basitçe uygulama –Mazlish’in de dediği gibi, Erikson’un hemen hiçbir zaman kesinlikle niyetlenmediği bir şey- eğilimidir. Erikson’un ellerinde, *Genç Adam Luther* gibi bir kitapta, sekiz evre, yeni ve beklenmedik bir kavrayışın kaynağıdır. Fakat sıradan bir taklitçi bunu yapabilir mi? Mazlish bir mürittir, ancak sıradan bir taklitçi değildir ve bu sorunun farkında olduğu da açıktır. Onun kitabı, sekiz evrenin, bir formül haline gelmemeye ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Onun, Erikson’un fikirlerinin birçoğunu her iki Mill’e uygulamayı başarması ve her durumda gerçeklerden çıkarılacak yoruma imkân sağlamış olması, bir tarihçi olarak kendi uyum ve yeteneğine sunulmuş bir övgüdür. Tehlikenin farkında olan bir kimse yalnızca şöyle diyebilir: eğer psikotarih her halükarda mevcut olacaksa, psikotarihçilerin, teoriyi nasıl esnekçe ve ihtiyatla kullanmaları gerektiğini öğrenmeleri gerekir.

Diğer zorluk kalıcıdır. Teorinin değişmesi gerçeği ile ilişkilidir. Iskartaya çıkarılabilir, daha elverişli bir yapıya evrilebilir ya da her ikisinin bir kısmı olabilir –fakat değişir. Daha önce, psikotarihçi, yazarken, psikanalizin gelişimi sanki 1920 yılında durmuş gibi davrandığı için ego psikolojisinin gelişiminin onu imkânsız (aynı zamanda gereksiz) kıldığını ileri sürmüştüm.

Peki, ya ego psikolojisinin geleceği? Ego psikolojisinin geçmişi ve geleceği ile ilgili yakın tarihli bir makalede, Robert R. Holt, gerçek anlamda iki ego psikolojisinin var olduğunu yazmıştır.²⁵ Biri, Freud'un, sözümona zihnin yapısal görünümünden (bir başka ifadeyle, id, ego ve süperego) neşet eden ve klinik olarak, temelde, egonun içgüdüsel dürtüler karşısındaki durumu ve onlara karşı kendisini nasıl savunduğu ile ilgilenecek varlığını sürdüren ego psikolojisidir. Diğeri, Freud'un ölümünden sonraki gelişmeler sonucu ortaya çıkmıştır ve temel anlamda, uyarlamalı ve psikososyal ego fonksiyonları ile ilgilidir. Erikson'un fikirlerinden bazıları ile ilgili eski, kısa bir çalışmamda, bu daha geniş ego psikolojisinin bazı yararlarına işaret etmeye çalışmıştım. Su götürmez bir şekilde, psicotarihçinin kullanımına en uygun olanı ikinci ego psikolojisidir. Buna rağmen Holt, bu ego psikolojilerinin her ikisinin de mevcut değişimin sınırında olduğunu savunmaya devam eder. Onlar, Freudyen metapsikolojiye bağlı oldukları noktada, büyük olasılıkla ıskartaya çıkarılacaklardır. Doğrudan klinik gözlemlere ve Freudyen teorinin bazı yönlerine bağlı oldukları noktada ayakta durabilirler, fakat yalnızca, psikolojik teorinin diğer türleriyle kendilerini sentezleyerek yaratan daha uygun bir psikolojinin bir parçası olarak. Holt'un savı doğru olabilir de, olmayabilir de. Tıpkı diğer bütün bilim adamları gibi, psicotarihçinin ilgilendiği nokta, teorik değişmeye karşı sürekli olarak teyakkuzda olmak zorunda olmasıdır (çoğu hümanistin iyi eğitilmediği bir şey). Aksi takdirde, gerçekleri çarpıtmaksızın bile olsa, hem modası geçmiş olan hem de sert bir şekilde dönüştürülmüş olan denetleyici varsayımları kullanmaya eğilimli olacaktır. Öte yandan, psicotarihçinin, kullanabileceği en iyi teoriyi bir defa kullandığında, çalışmasını, bilim dünyasından daha iyi ya da daha yeni bir şey gelmesine kadar geciktirmesi gerektiğini sanmıyorum. Teorinin, hâlihazırda bir kez yeterli olduğu noktada, psicotarihçi, basitçe, gelecek teorik değişimin riskini göze almalıdır.

Psicotarihçiler için teorinin gerçeği kontrol etmesi tehlikesi ile ilgili olan ikinci bir tehlike, psikolojik açıklamaların gereksizliği ile ilgili olmalıdır. Psişik deneyim, bize, belirli bir düşüncenin doğruluğu ya da yanlışlığı ile ilgili bir şey söyler mi? Eğer değilse, o zaman, kendi terimleri ile değerlendirilmesi gereken düşüncenin psikolojik kaynakları ile ilgili bir açıklamanın bütünüyle gereksiz olduğu doğru değil midir? Cevap, elbette, evettir –herhangi bir

²⁵ Robert R. Holt, "The Past and Future of Ego Psychology," *The Psychoanalytic Quarterly*, XLIV (No. 4, 1975), 550-576.

düşünce kendi terimleri ile değerlendirilmelidir ve kendi psişik kökenlerine indirgenmemelidir. Psikotarihin (ve hatta psikolojik edebi eleştirinin) gelişimindeki en büyük talihsizliklerden biri, bu açık gerçeğin genellikle ihmal edilmesidir. Bundan dolayı, bir düşünce ile ilgili doğru (felsefi, politik, estetik vb) çalışmaların çoğu, bastırılmış çocuksu fantezide keşfedilmiştir. Bu, en azından, Erikson'un psikososyal söz dağarcığının ve epigenetik yaşam çevriminin çağdaş psikotarihçinin uzak durmasına olanak sağladığı şeylerden biridir. Mazlish, bu sorunun tamamıyla farkındadır ve Mill'in düşüncelerini psikolojiye dönüştürmeyi reddetmektedir. Dediği gibi, "Mill'in felsefesinin kendi bağımsız tarihi vardır ve onun değeri konusunda hüküm vermek, kendi kökenlerinden bağımsızdır..." (s. 227).

Daha incelikli bir şekilde, Mill'in entelektüel gelişimini, aynı zamanda duygusal ve entelektüel olan büyüme devresinde birbirine göre tutum takınan psikolojik gelişimi ile düşünceleri arasında diyalektik önerdiği bir yöntemle ele alır. Kitabının son yarısında, Mazlish, biçimlendirici (formative) yıllardan ve psikolojik krizden, Mill'in Carlyle, St. Simoncular, Comte, "Alman Coleridgecileri" (özellikle John Sterling), Tocqueville ve Harriet Taylor ile karşılaşması ile ilgili bir tartışmaya ve Mill'in kadın sorunu, politik ekonomi ve mantık ile ilgili çalışmaları üzerine bir düşünmeye sapar. Burada, duygusal bir ilişkinin, Mill'in düşüncelerini nasıl değiştirebildiğini ve sırasıyla da nasıl Mill'in bireysel psikolojik gelişiminin bir parçası haline geldiğini göstermeye çalışır. Bu yaklaşım, Mazlish'in, Mill'in, önemli kişisel ilişkilerinin her birinde yinelenen bir modeli tanımlamasına olanak verir. İlk olarak, Mill, kendisini "üstün nitelikli bir öğretmenin huzurundaki miskin bir öğrenci konumunda" sunar ve daha sonra, "öğretmeninin düşüncelerinden bazılarını devam ettirirken" (s. 240), yavaş yavaş bağımsızlığını iddia eder. Mill bu şekilde, düşüncelere, hem bilişsel hem de duyuşsal olarak karşılık verir. Düşünceler, Mill'in gereksinimlerinden bağımsız olarak kendilerinden bir gerçekliğe sahiptirler, fakat öte yandan söz konusu gereksinimleri de karşılayabilirler.

Mazlish'in kanıtlandığı şey, bir başka ifadeyle, düşüncelerin, bireysel psişik deneyimden bağımsız özler olarak, insan gereksinimlerini şekillendirebileceği ve şekillendirdiğidir. Böyle bir görüş, bütün düşüncelerin temel anlamda doğruluğunu kabullenir ve onları değerlendirme görevini, her disiplinin uzmanlarına bırakır. Ayrıca psikotarihçiye, kendisinde, bireysel, yapısal ve zihinsel unsurların tarihsel süreçte birbirlerinin benzerleri olarak işlev gördüğü yöntemi, indirgeyici olmayan bir biçimde tanımlama imkânı verir.

Mill'in durumunda, bu, onun 1840'lı yıllara ait hoşgörülü ve müsamahakâr liberalizminin iki müstakil ve her halükarda aynı problemle ilgili benzer yöntemin sonucu olduğu anlamına gelir: ilk olarak, babasının sınırlı faydacılığı ve Carlyle, Coleridge ve Comte gibi faydacı olmayan düşünürler tarafından temsil edilen düşünceler arasındaki entelektüel bir karşılaşmanın; ikinci olarak ise, babasının otoritesine karşı kısmi isyanın ve (sonunda) onun otoritesini kısmen kabullenmeyi içeren bir "yeniden doğuşun" duyuşsal değişiminin.

Gerçeğin, teori ve gereksiz psikolojik açıklama ile sapıtılması, bundan dolayı, psikotarih alanında sık görülen problemlerden iki tanesidir. Bir üçüncü problem de –bilinen gerçeklerin ötesinde tahminlerde bulunma ile ilgili bir eğilim-, psikolojik teorinin uygulanışı ile ilgilidir. Buradaki mesele, gerçekleri saptrabilecek olan teorinin dâhil bulunduğu yöntem değil, gerçeklere dayalı boşluğu teorik spekülasyonla doldurma teşvikidir. Bu, muhtemelen, psikotarihe yönelik bir eğilimden daha fazlasıdır. Muhtemelen, diğer iki problem gibi o da alana özgüdür. İnceleme nesnesi ölü ya da diri olsun, çok ya da az kaynak malzemesi bulunsun, psikotarihçi veriden yoksun bulunduğu ya da ne olduğunu "bildiğine" emin olduğunda, herhangi bir psikotarihsel çalışmada bu noktalar her zaman görülebilir. Karşısında yaşayan bir hasta bulunan bir klinisyen için bile belirli psikolojik malzemenin dolayısı ile gerçek veriyi elde etmek kolay bir mesele değildir. Genellikle erken döneme ait malzemenin teyidi daha zordur. Fakat yeni malzeme için bile, yine de nasıl bir şey anlayacağına ve neden anlayacağına vâkıf olmak çoğunlukla çok zordur. İnceleme nesnesi bir hastadan ziyade tarihsel bir figür (ölü ya da diri) olduğu için, psikotarihçinin davranış olarak tanımlayabildiği şey ile duyuşsal deneyim ya da davranışın ardındaki özün niteliği hakkında anlam çıkardığı şey arasında kaçınılmaz bir gedik vardır. Bu noktada, psikotarihçi, ister psikanalist ister analitik yönelimli tarihçi olsun, gediği, teori ve kliniksel (ya da klinik olarak duyarlılaştırılmış) deneyimin bir kombinasyonu ile doldurmaya çalışma eğilimindedir. Erikson, bunu, *Genç Adam Luther ve Gandhi'nin Hakikati*'nde yapar –özellikle de bu iki adamın bebeklik ve çocukluklarından bahsettiği yerlerde. Mazlish, bu spekülasyona minimum seviyede bağlı kalır, fakat Mill'in temel güven ile ilgili krizine göndermeden bulunur ve elbette, onun psikolojik krizinin Ödipal doğasından söz eder. Mutlak bilginin yokluğunda, bebeklikteki temel güvenin varlığını ya da yokluğunu ve güvenin ötesinde, anaerik ihtimamın belirli bir özelliği ve üslubunun varlığını temsil eden bazı yetişkin özelliklerden sonuç çıkarmaktan; ya da özerklik ve girişimden, ataerik bir varoluşun belirli bir

türünün ima edilmiş varlığı ya da yokluğundan başka ne kalır geriye? Bununla birlikte, bu spekülasyon nasıl geçerli olabilir?

Cevap, tehlikeli bile olsa, bir yanıla teori ve bir yanıla bu teoriyi kullanan kişidir. Daha önce, demode ve yetersiz bir teorinin tehlikelerini açıklamıştım. İnsan davranışının deneysel ya da kliniksel gözlem ve deneyimine dayalı olarak akla uygun bir şekilde temellendirilmiş olan teoriye eklemek istediğim tek şey, kendisinde, en azından tarihsel bir figürün davranışının yorumlanmasının temelleneceği geçici olarak geçerli olan bir zemindir. Varsayılmış olan böyle bir yorum, deneysel, hatta hipotetik olmalıdır. Fakat, eğer böyle bir anlamda sunulursa, psikolojik teori (ya da, en azından kullanılan biri) ile ilgili bütünüyle şüpheli olan bir kimse dışında, sonucun nasıl itham edilebileceğini bilemem. O halde, orada teoriyi kullanan kişi vardır. İyi bir klinisyen, bir hastada psikolojik olarak sürmekte olan şeyin ne olduğu konusunda çoğu kez zekice bir “tahminde” bulunabilir. Böyle bir tahmin, kaza ya da şans ile değil, uzun kliniksel deneyim ve hastanın uzun süre devam eden gözetlenmesi sürecinden sonra gelir. O halde, aynı şekilde bir tarihçi de, teorinin yardımı da olmaksızın, konu edindiği figürün davranışı konusunda, hayatı ve dönemi üzerine yaptığı uzun süreli incelemelere dayanarak yaratıcı bir tahminde bulunabilir. Psikotarihçi, muhtemelen, bilgi dolu ve mantıklı bir tahmin yapmak için, ne arayacağı konusunda kendisine rehberlik etmekten daha fazlasını yapamayan bir teoriden yardım alır. Ezoterik alıştırma gereksizdir, yalnızca teorinin kılavuzluğundaki deneyim kifayet eder. Her hâlükarda, doğru ya da yanlış, psikotarihçi, inceleme nesnesinin deneyimi ile ilgili bazı şeyleri tahmin etme riskini almalıdır. Çünkü psikotarih, yorumlanmamış veriye ancak bir noktaya kadar izin verir. Son tahlilde yapmaya çalıştığı şey, gerçekleri, her bireysel yaşamın, bütün hayat devrimine yayılan egonun kimliğine ve bütünlüğüne yönelik maksatlı bir araştırma olduğu görüşünde temellenen anlamlı bir yapının içine yerleştirmektir.

VI

Bireysel insan egosu ve hayat devriminin psikotarihteki merkezi konumu, doğrudan, dördüncü ve son bir probleme daha neden olur. Bu, Lifton'un, psikotarihin dördüncü paradigması olarak tanımladığı şeydir –ortak psikotarihsel temalarla ilgili olanı. Bu yaklaşımla, “bireyselden dışarıya,

kolektif tarihsel deneyime doğru” ilerleyebiliriz.²⁶ Şimdi ortaya çıkan soru, kolektif davranışa vurguyla, şudur: psikotarih kendi kimliğini koruyabilir mi (ve korumalı mı) ya da sosyotarihe dönüşür mü (ve dönüşmeli mi)?

Psikanalistlerin bireysel olaylardan ziyade grup fenomeni ile ilgilenme girişimi, en azından, Freud’un *Grup Psikolojisi ve Egonun Analizi* (1921) kadar eskidir. Bununla birlikte psikanalize yöneltilen sürekli ithamlardan biri (örneğin, sözde neo-Freudyenler tarafından yapılan), disiplinin, sosyal gerçeklerden yeteri kadar haberdar olmamasıydı. Aile biriminin, psikolojik bir olgu olduğu kadar sosyal bir olgu olduğu da doğrudur. Fakat sosyal teorinin bakış açısından, geniş sosyal, ekonomik ve politik faktörlerin, temel aile durumunun uzantılarından başka bir şey olmadığı pek açık değildir. Bundan başka, psikanalizin anlamlı içsel deneyime yönelik vurgusunun, kaçınılmaz olarak birey ve toplum arasındaki çatışmanın çözümlenmesini kısıtladığı ve toplum içindeki gruplar arasında mevcut olan çatışmanın ele alınmasını engellediği görülmektedir. Weinstein ve Platt’in ileri sürdüğü gibi, ego psikolojisi bu dengesizliği bir dereceye kadar düzeltir –fakat yalnızca bir dereceye kadar. Bu, “gündelik hayatın önemli özelliğinin,” güdü-yönelimli parçalanmış davranıştan ziyade “ego-yönelimli davranış” olduğunu gösterir. Fakat “teoride ortaya çıkan bütüncü vurgunun tarihine dair akıl yürütmeleri” ego psikologları bile incelememiş olduğundan dolayı, psikotarihçiler, “tarihsel veriyi yeterli ölçüde kuşatamayan: tarihçilerin, çatışmayı yönlendirmek için toplumdaki bütün eylemleri, değişmez (nevi şahsına münhasır) kişisel koruyucu çözümler açısından genelleştiremedikleri” dürtü ve savununun güvenli mekanında kalmaya eğilimlidirler. Psikotarihçiler, “çevredeki gerçek problemlere ilişkin ego gereksinimlerini yerine getirmekle,” aksi halde, “tarihe deneysel anlamda uygun bir yaklaşım üretmekteki başarısızla” ilgilenmeyi öğrenmelidirler.²⁷

Fakat psikotarihin odak noktasını birey ve toplum arasındaki çatışmadan toplumdaki gruplar arasındaki çatışmaya kaydırmak o kadar kolay olmayabilir. Bir kere, sosyal teorinin açıklaması, bireysel olan ile kolektif olan arasındaki mesafeye köprü kurmak için gerekli olabilir. Bu teori, Lifton’un söylediği gibi, “parçalanmış, örtük, bulanık ya da nâmevcut kalır.”²⁸ O zaman, bu teori, görece iyi kurulmuş sosyal teorinin ya da yeni bir yapının ister tamamı

²⁶ Lifton, “On Psychohistory,” s. 31.

²⁷ “The Coming Crisis in Psychohistory,” ss. 210-212.

²⁸ “On Psychohistory,” s. 36.

ister bir parçası haline gelsin, orada, birçok psikolojik değişkenin eşit çokluktaki sosyal faktörle (Weinstein ve Platt'ın haklı olarak ısrar ettiği gibi, yalnızca aile değil) ilişki kurmasını sağlayan bir başka görev vardır. Bunun önemli ve gerekli bir görev olduğuna kuşku yoktur. Fakat o psikotarihçi için zorunlu mudur ve sosyotarih ya da psikanalitik sosyolojinin hilafına, psikotarihe uygun mudur?

Bu noktada, iki şeyin üzerinde durulması gerekir. Birincisi şudur: psikanalizin özelliği, onun temel ilgisinin, her zaman tek, emsalsiz bireyin psişik deneyimine yönelmesidir. İkincisi, onun, psikanalistin birincil ilgi alanına giren sosyal gerçeklik olarak, giderek psişik realitenin yerini almasıdır. Birçok sosyolog ve sosyal psikiyatrist için, içsel alanın dışsal alanla bu yer değiştirmesi kuvvetle arzulanmış olandır.²⁹ Ne psikanalizin ne de psikotarihin, içsel alan kavramından sarfinazar etmeye izin verememesini öneririm. Sosyal teoriye uyum sağlayabilirler ve sağlamalıdır, fakat yalnızca bir noktaya kadar. Bu nokta, bir ya da daha fazla insan oğlunda varlığını sürdüren şeyi alıkoyma ya da gözden kaybetme arasındaki ince çizgidir.

Aslında, psikotarihin, büyük adamların ve ortak tema paradigmalarının değişken oranlarından müteşekkil olan adamakılı bir kombinasyon olduğunu savunuyorum. O, kullanılabilir en iyi psikolojik ve sosyal teoriyi kullanmalıdır. Fakat onun doğal konuları, bir ya da daha fazla bireyin, insani yaşam devriminin aşamaları sayesinde gelişen ego kimliğidir. Bunun, Mazlish'in, büyük adam ve ortak tema yaklaşımlarını açık bir biçimde birleştiren *James ve John Stuart Mill*'deki odak noktası olduğu kesindir. Lifton'un, *Devrimci Ölümsüzlük: Mao Tse-tung ve Çin Kültür Devrimi*'nde (1968) yaptığı da budur. Röportajlara dayalı bir grup portresi –yalnızca birkaç örnek verirse, Kenneth Keniston'un *Bağımsız* (1965) ve *Genç Radikaller*'i (1968) ile Lifton'un *Yaşamda Ölüm: Hiroşima'dan Kurtulanlar*'ında (1967) karşılaştığımız gibi-bireysel olan ile grup modeli arasında bir yere düşer. Robert Coles, “tarihin önemli, hassas bir döneminde yaşayan bir insan oğlunun doğrudan, sürekli olarak gözlenmesi” amacından söz ederken, kesinlikle bir psikotarihçi olarak yazar.³⁰ Fakat röportajlar, açık ki, yaşayan insanlar ile sınırlıdır. Ayrıca, bir

²⁹ Örneğin, bakınız: sosyal psikiyatrist Richard Rabkin'in iddiası, *Inner and Outer Space: An Introduction to a Theory of Social Psychiatry* (New York, 1970).

³⁰ Robert Coles, *Children of Crisis: A Study of Courage and Fear* (Boston, 1967), s. vii. Bu, bir serinin ilk cildir, serinin diğer iki cildi şimdiye kadar yayınlanmıştır: *Migrants, Sharecroppers, Mountaineers* (Boston, 1971) ve *The South Goes North* (Boston, 1971).

kimse kaç tane röportajı bütünüyle kayıt altına alabilir ki? Kimi yerde seçici özet gerekli olur –istatistiksel soyutlamaya yönelik ilk adım.

Büyük insan-ortak tema bileşiği temeline dayanan bir psikotarih, bazı su götürmez kısıtlamalara sahip olur, fakat aynı şekilde, bazı benzersiz güçlere de sahip olur. Kısıtlamaya gelince, biri, psikotarihçinin, sosyal değişim ve içebakış dönemlerinde, her ikisi için sağlam kayıtlarla en iyi şekilde çalışmasıdır. Örneğin; on yedinci, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılları bütünüyle karakterize eder. Diğeri, psikotarihçinin, ister istemez, salt bir grup çalışması yapmaktan ziyade, dar bir karakterler kastına kısıp kalmasıdır. Onun, muayyen bir çalışmada (eğer olursa) birkaç insandan daha fazlası için gelişen bir ego kimliği aramanın gerektirdiği derinlemesine bakışı uygulaması mümkün değildir. Bu hem pratik bir kısıtlama (pek çok insan için yalnızca zaman ve enerji vardır), hem de teorik bir kısıtlamadır (hatta kaynakların bol olduğu bir dönemde, her zaman, anlaşılmaz ve büyük bir çoğunluk vardır). Hatta büyük romancılar (belki de ilk psikotarihçiler) bu kısıtlamayı paylaşırlar,³¹ yine de panoramik roman ve büyük merkezi karakterler kastından dolayı, romancı, yalnızca sınırlı bir sayı ile adamakıllı ilgilenebilir. Geriye kalanı, bir türün ya da diğerrinin şekilsiz gruplarına ya da biçimlerine ters düşerek gözden kaybolur.

Tüm bunların, psikotarihin bütünleyici olduğu, ancak diğerr yaklaşımların yerini de almadığı anlamına geldiğine kuşku yoktur. Psikotarih, (Mill'in düşünceler tarihi de dâhil) herhangi bir tür sosyal teoriden ya da herhangi bir tür geleneksel tarihsel soruşturmadan (bir şey öğrenebilirse de), “yansız” veri koleksiyonu (röportajlar, belgelendirme, istatistikler, geçmiş tarihsel kayıtlar) olarak, böyle metodolojik çabaların yerini alamaz. Genellikle, o, esash bir insan bilimi –Meyerhoff’un tarihsel antropoloji dediği şey,³² yaratmaya yönelik birçok girişim arasında eşsizdir. Psikotarihin eşsiz bir biçimde yapabileceği ya da yapacağı şey, hem hayal kırıklığı ve bozulma, hem de büyüme ve gelişme olarak, dönemden döneme değişseler de her zaman mevcut olan bazı temel insan duyguları ve gereksinimleri için istatistiksel soyutlamalar, sosyal davranış modelleri ve tarihsel sürecin akışı arasında bir yer

³¹ Her zaman, Erikson’un *Genç Adam Luther*’inin, belli ölçüde büyük bir romanın çok boyutlu karmaşasına sahip olduğunu düşünmüşümdür. Cushing Strout da psikotarihi anlatı formu sayma eğilimini not eder ve Luther, Oppenheim, de Sade, Thomas à Becket, Thomas More ve Tom Paine ile ilgili yirminci yüzyıl oyunlarının bir tür psikotarih olduğunu öne sürer. Bakınız: “Ego Psychology and the Historian,” s. 285.

³² Meyerhoff, “On Psychoanalysis as History,” s. 19.

elde etmektedir. Bu, tarihsel kayda ek olarak, Norman Birnbaum'un da ileri sürdüğü gibi, yeni bir eleştirel miras oluşturur (sanyorum, görece ideolojik bir şey olmasa da).³³ Amaç ister ütopya ister yalnızca anlama olsun, psikotarih, düşüncelerin ve sosyal meselelerin kişiliği nasıl etkilediğine ya da tam tersine, nevi şahsına münhasır deneyimin olası sosyal sonuçlarına (bütün tarihsel figürlerin değil, onların ötesinde, normatif ve ortalama olanların), tarihsel değişimin ve ego kimliğinin karşılıklı olarak birbirlerini nasıl etkilediğine ya da irrasyonel olanın tıpkı rasyonel olan gibi tarihi nasıl biçimlendirebileceğine dair derinleştirilmiş bir kavrayış olarak kaydedilmeyi hak eder. Bunlar, kesinlikle, iyi psikotarihin tarihsel antropoloji bilimine ekleyebileceği şeylerdir.

³³ Norman Birnbaum, "Critical Theory and Psychohistory," *Explorations in Psychohistory*, s. 211.